

Az explicitáció és az *-e* partikula fordított magyar szövegekben¹

Götz Andrea

E-mail: gotzandrea@caesar.elte.hu

Kivonat: A jelen dolgozat egy párhuzamos és egy referenciakorpuszban (kb. 1 millió szó) vizsgálja az explicitáció hatását fordított magyar szövegekre az *-e* partikula főmondati használatán keresztül. Főmondati eldöntendő kérdésekben az *-e* használata opcionális, forrásnyelvi elemek sem motiválják megjelenését az angol–magyar fordítási irányban. Ez megfelelő nyelvi környezetet biztosít a forrásnyelvi hatás és a célnyelvi normák által nem befolyásolt explicitáció kutatására. A gyakoriságon kívül a dolgozat megvizsgálja az *-e* általános gyakoriságát eldöntendő kérdésekben, amelyet a szövegekből kivont főmondati eldöntendő kérdésekből összeállított mintában (1200–1200 kérdés) elemez. A tanulmány eredményei szerint azonban a fordított szövegek nem szerepeltetik gyakrabban az *-e* partikulát, mint a nem fordított szövegek.

Kulcsszavak: korpuszalapú fordítástudomány, fordítási univerzálé, explicitáció, *-e* partikula, eldöntendő kérdés

1. Bevezetés

A korpuszalapú fordítástudományi kutatások célja a fordított szövegek nyelvi tulajdonságainak, a nem fordított szövegektől való különbségeinek leírása. A fordított szövegek nyelvének egyik alapvető jellemzője az explicitáció, amelyet hipotézisként az eredeti és fordított szövegek kohéziós eltéréseiről Blum-Kulka (1986/2000: 300) fogalmazott meg: az explicitációs hipotézis értelmében a fordított szövegek kohéziós explicitósága a forrás- és célnyelvek különbségeitől független növekszik a fordítás során. A kiterjesztett hipotézis szerint a fordított szövegek explicitebb nyelvi megoldásokat alkalmaznak az azonos nyelvű, nem fordított szövegeknél (Baker 1993). Az explicitációs kutatások általában bizonyos nyelvi elemek és tulajdonságok, vagy explicitációval járó átváltási műveletek gyakoriságára épülnek. Ennek megfelelően az explicitációs hipotézis igazolásához a nem fordított szövegekhez képest mért magasabb gyakoriság, vagy a forrásszövegen végrehajtott explicitációt

¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

eredményező műveletek szolgáltatnak bizonyítékot. Ezt a megközelítést azonban kritika érte módszertani és elméleti szempontból egyaránt (Heltai 2005, Becher 2011).

A jelen dolgozat az explicitációt vizsgálja fordított magyar szövegekben az *-e* partikula eldöntendő főmondati használatán keresztül angolról magyarra fordított és nem fordított magyar szövegekben. Az angol–magyar fordítási irányban az *-e* partikula használatát főmondati eldöntendő kérdésekben a forrásnyelv nem tudja motiválni, ezzel ellensúlyozható a kontrasztív jegyek sokat vitatott hatása. Mivel az eldöntendő kérdésekben az *-e* opcionális elem, ez a nyelvi környezet megfelel a fordítás-inherens (Klaudy 2008) – vagyis nem a kontrasztív nyelvtani vagy nyelvhasználati normákból eredő különbségek kiváltotta – explicitáció kutatására. Mivel az *-e* partikula megjelenésének nyelvi feltételei jól körülhatárolhatók, lehetőség nyílik a gyakoriságon túlmenő, a fordított és nem fordított szövegek *-e*-partikula-használatát összevető elemzésére: annak megállapítására, átlagosan a főmondati eldöntendő kérdések mely százalékában jelenik meg az *-e* fordított és nem fordított szövegekben. Ennek ismerete segít a gyakorisági adatok értelmezésében és a fordítás hatásának felmérésében. Ennek érdekében a dolgozat az *-e* két korpuszban mért gyakorisága mellett feltárja a két korpusz 12–12 szövegének első 100 eldöntendő kérdéséből összeállított mintában (1200–1200 kérdés) az *-e* átlagos használatát: vagyis a kérdések mely százalékában jelenik meg az *-e* partikula, figyelembe véve, a szövegekörnyezet lehetővé teszi-e az *-e* használatát, ezzel expliciten jelölve a kérdést. Erre az arányra a dolgozat jelöltségként hivatkozik.

A tanulmány röviden áttekinti az explicitáció fogalmát és módszertani alapját, majd pedig az *-e* partikula főmondati környezeteit. Ezek után bemutatja az elemzések anyagát és módszereit, ismerteti az eredményeket, végül a következtetést. A jelen tanulmány eredményeinek fényében az *-e* partikula fordítási használata nem támasztja alá az explicitációs hipotézist, mivel az elem gyakoribb a nem fordított, mint a fordított szövegekben, valamint a nem fordított eldöntendő kérdések jelöltsége is magasabb a fordítottakénál.

2. Az explicitáció és az *-e* partikula

Az explicitáció fogalmát meg lehet közelíteni a fordítás folyamata vagy terméke felől. A fordítási folyamatra koncentrálva az explicitáció definiálható mint fordítási művelet, amely révén „a fordító nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette” (Klaudy 2001/2007: 177). A fordítás terméke felől közelítve az explicitáció felfogható a fordított szövegekben megfigyelhető nyelvi explicititás növekedéseként (Baker 1993), amely vagy a forrásnyelvi, vagy az azonos nyelvű, nem fordított szövegekhez képest jelentkezik.

Az explicitáció értelmezésében fontos szerepet játszik, hogy a célnyelvi explicit megformálást a forrásnyelvi szöveg mennyiben motiválja. Blum-Kulka (1986/2000: 312) a kötelező, a forrás- és a célnyelv rendszerbeli különbségeiből eredő explicitációt nem, csak az opcionális explicitációt tekinti az explicitációs

hipotézis körébe tartozó jelenségnek, vagyis a fordítástudományi kutatások tárgyának. A forrásnyelvi szövegen kívül a célnyelvi normák is hatással lehetnek a fordítások explicitiségére. Séguinot (1988: 108) kiemeli az adott célnyelv általános nyelvi explicitiségi mértékének figyelembe vételét. Becher (2010, 2011) hangsúlyozza az explicitációs hipotézist érintő kritikájában a kontrasztív nyelvtani és nyelvhasználati különbségek szerepét az explicitáció következményének tulajdonított célnyelvi jegyek előhívásában.

A fordítás folyamata felől kutatva explicitációt, az átváltási művelet kategorizálása és megszámlálása bevett módszer (Blum-Kulka 1986/2000, Klaudy 1996, Øverås 1998, Heltai és Juhász 2002, Pápai 2004, Englund Dimitrova 2005, Becher 2011). A terméket kutatva a gyakorisági vizsgálatok elterjedtek (Olohan és Baker 2000, Puurtinen 2004, Zufferey és Cartoni 2014), de emellett a lexikai gazdagságot is méri explicitációs kutatások (Pápai 2004, Klaudy és Károly 2005). Ennek értelmében az explicitációt eredményező átváltások, a vizsgált elemek gyakorisága és a nagyobb lexikai gazdagság formálja az explicitációs hipotézis bizonyításának alapját. Kritika érte a kizárólag gyakoriságon alapuló explicitációs kutatásokat, mivel ezek a nagyobb gyakoriságot automatikusan magasabb explicitiségi szintként értelmezik (Heltai 2005).

A forrásnyelvi hatás, a célnyelvi választhatóság, a célnyelvi normák és a gyakoriságot befolyásoló egyéb tényezők miatt az explicitáció kutatására nem felel meg minden nyelvi elem vagy jelenség egyaránt, mivel az explicitációs hipotézis körébe tartozó műveleteket nem kontrasztív tényezők motiválják (Blum-Kulka 1986/2000). A jelen tanulmány ebből az okból az *-e* főmondati használatát vizsgálja, és az összes előforduláson túl felméri az *-e* gyakoriságát az eldöntendő kérdések számához képest, vagyis azt, hogy átlagosan a főmondati eldöntendő kérdések mekkora hányada tartalmazza az elemet. Ehhez azonban azt is mérlegelni kell, mely környezetek támogatják az *-e* használatát, az *-e* gyakoriságát következőképp e környezetek számához kell viszonyítani.

3. Az *-e* partikula megjelenésének lehetséges környezetei

Az *-e* partikulát kizárólag eldöntendő kérdések tartalmazzák, használatát az alárendelt kérdő mondatokban kötelezőnek, független tagmondatban opcionálisnak tartják (Gyuris 2016: 170). Az *-e* partikula használatával kapcsolatban a nyelvhelyességi szabályok jól ismertek. Az is ismeretes, hogy az *-e* partikula megjelenését a beszélő előzetes várakozása befolyásolja (Gyuris 2016, 2017). Az *-e* használatát dialektális jegyek is befolyásolják (Gyuris 2016), a jelen dolgozatban használt szövegek standard használatot mutatnak.

Ahhoz azonban, hogy a fordított magyar szövegek *-e*-használatát értelmezni lehessen a fordítási univerzálék keretén belül, ismernünk kell, milyen gyakran jelenik meg az *-e* partikula olyan környezetekben, amelyek ezt nyelvtanilag és pragmatikailag is lehetővé teszik. Ebből az okból, az *-e* partikula fordítási használatának felmérése előtt, az alábbi példák bemutatják az *-e* lehetséges nyelvi környezeteit. A fordításból származó példák esetében az angol forrásnyelvi mondat is fel van tüntetve, jelölve azt is, mely korpuszból származik a példa

(PK = párhuzamos korpusz, RK = referenciakorpusz), valamint mely szöveg mely előfordulása lett kiemelve (a szövegekhez l. Függelék).

Általánosan az *-e* partikula a mondat állítmányi részéhez csatlakozik, a tagolatlan mondatokban a jelen levő mondatrészhez (Schirm 2011: 50–51). Ugyanakkor nem minden eldöntendő kérdés produkál jól formált mondatot az *-e* partikula hozzáadásával, ahogy az (1*) mutatja.

- (1) És te?
 *És te-*e*?
 You're not with them? (PK 2)

Más tagolatlan mondatok, ahogy a (2) alatti példák mutatják, elfogadható mondatokat alkotnak az *-e* partikulával. Névmásokhoz, tagadószókhöz és egyéb funkciószókhöz is csatlakozhat a partikula.

- (2) Ő-*e* az?
 De tényleg az-*e*? (PK 2.12)
 Neked-*e*?
 Nincs-*e*?
 Ott-*e*?
 Igen-*e*?
 Nem-*e*?

Ennek ellenére előfordulhat, hogy a magyar fordítás olyan elemeket tartalmazó eldöntendő kérdést eredményez, amely elméletben lehetőséget ad az *-e* betoldására, erre az adott mondatban még sincs lehetőség, így például az *ugye* kérdőpartikulához nem kapcsolódik az *-e*, ahogy a (3) kérdő mondataiból látszik.

- (3) De azért átjöttök, ugye?
 De azért átjöttök-*e*?
 *De azért átjöttök-*e*, ugye?
 But you will come over, right? (PK 9)

Az utókérdések külön figyelmet érdemelnek az *-e* partikula használatának szempontjából. Az utókérdések, más néven simuló kérdések, kijelentő mondatokat alakítanak kérdő mondattá (Kugler 2000: 384). Utókérdések képezhetők például a *mi*, *igaz*, *jó*, *rendben*, *ugye*, *nem*, *igen* hozzáadásával. Általánosságban elmondható, hogy az utókérdések nem alkalmazzák az *-e* partikulát. Egyéb utókérdések azonban tartalmazhatnak *-e*-t. A (4) példa mondatát például lehetséges az *-e* partikulával kiegészíteni.

- (4) De azért átjöttök, igaz?
 De azért átjöttök, igaz-*e*?

A jelen dolgozat minden olyan eldöntendő kérdést elfogadhatónak tart, amelyben az *-e* nyelvtani alapon megjelenhet, független attól, hogy kontextuálisan

indokolt-e a partikula megjelenése vagy sem. Azokkal a mondatokkal, amelyekben az *-e* használható, ám mégsem jelent meg, a jelöltségi elemzés foglalkozik.

A fenti példák az *-e* megjelenését gátló nyelvtani tényezőket szemléltették. Az alábbiakban olyan példák kerülnek bemutatásra, amelyekben ugyan ilyen tényezők nem korlátozzák az *-e* megjelenését, a partikula még sincs jelen a mondatban.

A főmondati eldöntendő kérdések sok esetben mind az *-e* partikulával, mind anélkül ugyanolyan jól formált kérdéseket alkotnak. Az alábbiakban a ** nem az agrammatikus változatot jelöli, hanem a konstruált változatot, amely nem szerepel a korpusz szövegeiben. Az (5–7) példákban az *-e* nem jelenik meg az adott eldöntendő kérdésben, ugyan erre a környezet lehetőséget ad, ezt a ** jelöli.

- (5) Szabad *ilyet*, szomszéd *úr*? (RK 9.4)
 **Szabad-*e* *ilyet*, szomszéd *úr*? (konstruált, de jól formált)
- (6) Ezen nem *gondolkoztak még el*? (RK 1.57)
 **Ezen nem *gondolkoztak-e még el*? (konstruált, de jól formált)
- (7) Tudod, mi *az*? (PK 3.31)
 **Tudod-*e*, mi *az*? (konstruált, de jól formált)

Hasonló módon, az *-e* partikulával ellátott mondatok szintén elfogadható mondatokat produkálhatnak az *-e* elhagyásával is.

- (8) De *tényleg így van-e*? (PK 2.34)
 **De *tényleg így van*? (konstruált, de jól formált)
- (9) Szoktál-*e* a keleti negyedben *járni*? (PK 1.59)
 **Szoktál a keleti negyedben *járni*? (konstruált, de jól formált)
- (10) De hát *mézzel meglocsoltad-e*? (RK 1.82)
 **De hát *mézzel meglocsoltad*? (konstruált, de jól formált)

A (8–10) példák az *-e* partikula nélkül is jól formáltak mind a szöveggörnyezetükben, mind abból kiragadva.

4. Módszerek

4.1 Korpuszok

A kutatás két korpuszt használ: egy párhuzamos korpuszt angol forrásnyelvű és magyar célnyelvű szövegekkel, és egy referenciakorpuszt, amely autentikus magyar szövegekből áll. Mindkét korpuszt 12–12 regény alkot (a regények listáját a Függelék mutatja). A párhuzamos korpusz magyar komponense 1 066 288,

a referenciakorpusz 1 043 412 szót tartalmaz. Az eldöntendő kérdések jelöltségének elemzéséhez a két korpusz minden szövegének első 100 eldöntendő kérdésének kivonásával két minta állt össze. Ez az 1200–1200 kérdés azt segít felmérni, az *-e* partikula átlagosan az eldöntendő kérdések, valamint az *-e*-vel ellátható eldöntendő kérdések mekkora hányadában jelenik meg.

4.2 Kutatási cél, kérdések és hipotézisek

A jelen dolgozat célja az explicitáció vizsgálata fordított magyar szövegekben. Ehhez a dolgozat az *-e* főmondati használatát elemzi. A dolgozat következő kérdésekre keresi a választ: 1. Gyakoribb-e az *-e* partikula a fordított, mint a nem fordított szövegekben? 2. A főmondati eldöntendő kérdések gyakrabban használják az *-e* partikulát a fordított, mint a nem fordított szövegekben? Az első kérdésre a gyakoriság, a másodikra a jelöltség adhat választ. Az explicitáció univerzális jellegének feltételezése alapján várhatólag az *-e* partikula gyakoribb lesz a fordított szövegekben. A dolgozat ezért a következő hipotéziseket teszteli: 1. Az *-e* partikula gyakoribb a párhuzamos korpuszban, mint a referenciakorpuszban. 2. Az eldöntendő kérdések gyakrabban alkalmazzák az *-e* partikulát a párhuzamos korpuszban, mint a referenciakorpuszban. Az első hipotézis a korpuszokban vizsgálja az *-e* partikula gyakoriságát, a második a szövegekből kivont mintában.

4.3 Elemzések

A jelen tanulmány gyakorisági, eloszlási és jelöltségi vizsgálatot alkalmaz. A gyakoriság és az eloszlás (főmondat, alárendelt mondat) az *-e* általános használatát tárja fel. A gyakoriságot kétféle elemzés méri: abszolút és normalizált gyakoriság. Az abszolút gyakoriság az *-e* partikula teljes korpuszban mért tokenszámát takarja. A normalizált gyakoriság az abszolút gyakoriságot elosztja adott szószámra, a jelen elemzésekben 10 000 szóra.

A jelöltségi elemzés azonosítja a jelölt, jelölhető és jelöletlen eldöntendő kérdéseket. A jelölt és jelöletlen nyelvi környezetek megállapítása az *-e* partikula megléte vagy hiánya folytán egyértelmű. A jelölhető környezetek azonban az adott szövegekörnyezet értelmezését kívánják meg, ezért minden nem jelölt környezet jelölhetőségét az adott szövegekörnyezet egészét figyelembe véve kell megállapítani.

A jelölhetőségi vizsgálat arra vonatkozik, az adott *-e*-vel nem jelölt eldöntendő kérdés jól formált kérdést eredményez-e, a partikula hozzáadásával. A következő példák a nem jelölt környezetek jelölhetőségét illusztrálják. A (13) és (14) példa nem jelölt, ugyanakkor jelölhető környezeteket mutat.

- (11) – Nagyon tetszenek nekem Roxa nadrágszoknyái – jegyezte meg Keserkék Heldának. *Felpróbálhatnék én is egyet?* (PK 1.37)
 ***Felpróbálhatnék-e én is egyet?* (konstruált, de jól formált)

- (12) – Furcsán viselkednek, Felséges Királynő?
 – Igen. Ma például Brontesz fölkapta Bogáncsot és Múniát a vállára, aztán kicipelte őket a dolgozószobámból, mert bosszantottak.
Nem furcsa ez egy kicsit?
 – Nagyon furcsa – ismerte el Helda. (PK 1.35)
 **Nem furcsa-e ez egy kicsit? (konstruált, de jól formált)

A fenti példákkal ellentétben a (15) és (16) alatti kérdő mondat esetében az *-e* partikula használata nem eredményez a szöveggörnyezetbe illő mondatot. Ebből az okból az alábbi eldöntendő kérdések nem jelölt és nem jelölhető besorolást kaptak.

- (13) – Nagyon rejtélyes lány vagy, Szikra.
 – Te monddod? Ki akarna megölni egy vízköpőtolvajt?
 Zafa arcvonásai megkeményedtek. (PK 1.87)
 *Te monddod-e?
- (14) – Ó, ezt tényleg jó tudni, Felséges Királynő, ha valóban így van – sóhajtott Bogobáncs nyilvánvaló csalódással. – Biztos vagy benne?
 – Bogobáncs, még csak nem is titkolja! (PK 1.49)
 *Biztos vagy-e benne?

A jelen vizsgálat minden olyan eldöntendő kérdést jelölhetőként kategorizált, amely a kontextus figyelembevételével pragmatikailag jól formált kérdést eredményez az *-e* partikula hozzáadásával.

5. Eredmények

5.1 Gyakoriság és eloszlás

Az 1. és 2. táblázat adatai a korpuszszintű gyakorisági és eloszlási vizsgálatok eredményeit ábrázolják.

1. táblázat: *Az -e partikula gyakorisága*

	<i>abszolút gyakorisága</i>	<i>normalizált gyakorisága (10 000)</i>
PK	793	7,44
RK	1137	10,90

Ellentétben az előzetes feltételezéssel, a párhuzamos korpusz kevesebb *-e* partikulát tartalmaz (793), mint a referenciakorpusz (1137). A normalizált

gyakoriság szintén magasabb a referenciakorpuszban (10,90), mint a párhuzamosban (7,44), vagyis amíg a referenciakorpuszban megközelítőleg 11 *-e* partikula esik minden tízezer szóra, addig a párhuzamos korpuszban csupán hét. Ezek az adatok egyértelműen mutatják, hogy az *-e* partikula gyakoribb a nem fordított korpuszban.

A 2. táblázat az *-e* partikula főmondati és alárendelt tagmondati eloszlását mutatja.

2. táblázat: *Az -e partikula eloszlása*

	<i>-e alárendelt kérdésben</i>	<i>-e független kérdésben</i>
PK	678 (85,50%)	115 (14,50%)
RK	962 (84,61%)	175 (15,39%)

Ezen adatok alapján a magyar szövegekben az *-e* partikula döntő többségében alárendelt (kb. 85%) tagmondatokban található a főmondati kérdő mondatokkal (15%) szemben. Az *-e* főmondati használata gyakoribb a referenciakorpuszban (15,39%) a párhuzamos korpuszhoz hasonlítva (14,50%). Az *-e* partikula eloszlásában nem jelentkezik jelentős eltérés a fordított és nem fordított szövegek között, ellentétben a gyakorisággal.

A 3. táblázatban az *-e* partikula gyakoriságában és eloszlásában a két korpusz között mért eltérés t-próbája található.

3. táblázat: *Az főmondati -e partikula gyakoriságának t-próbája a két korpusz között ($p \leq 0,05$)*

	<i>t érték</i>	<i>p érték</i>
Abszolút gyakoriság	-1,078	0,293
Normalizált gyakoriság	-1,443	0,163
Eloszlás (főmondati)	-0,822	0,210

A 3. táblázat adatai szerint az *-e* partikula abszolút és normalizált gyakoriságának, valamint eloszlásának eltérése a két korpusz között nem szignifikáns.

5.2 Jelöltség

A jelöltségi vizsgálat a szövegekből kivont mintákban kutatja az *-e* partikula használatát, eredményeit a 4. táblázat tartalmazza. A táblázat feltünteti a jelölhető, jelölt, nem jelölhető és nem jelölt környezetek számát, valamint azt,

hogy ezek mekkora százalékát teszik ki a minta kérdéseinek (1200), a mintában jelölhető és nem jelölt kérdéseknek. Így felmérhető, hogy a jelölhető kérdések mely aránya jelölt, valamint a nem jelölt környezetek mekkora része származik a nem jelölhető kérdések közül.

4. táblázat: *Független eldöntendő kérdő mondatok jelöltségi vizsgálata (1200–1200 kérdés)*

	<i>Jelölhető</i>	<i>Jelölt</i>	<i>Nem jelölhető</i>	<i>Nem jelölt</i>
PK				
Környezetek száma	227	35	973	1165
1200 kérdés (100%)	18,92%	2,92%	81,08%	97,08%
Jelölhető kérdések		15,42%		
Nem jelölt kérdések			83,52%	
RK				
Környezetek száma	168	78	1032	1122
1200 kérdés (100%)	14%	6,5%	86%	93,5%
Jelölhető		46,43%		
Nem jelölt			91,98%	

Az 5. táblázat a nem jelölt kérdések jelölhetőségét mutatja, vagyis a nem jelölt környezetek összetételét a nem jelölhető és jelölhető kérdések viszonylatában.

5. táblázat: *Az -e-t nem tartalmazó független eldöntendő kérdő mondatok jelölhetősége*

	<i>Jelölhető</i>	<i>Nem jelölhető</i>
PK		
Környezetek száma	192	973
1165 kérdés (100%)	16,48%	83,52%
RK		
Környezetek száma	90	1032
1122 kérdés (100%)	7,73%	88,58%

Az 1200–1200 főmondati eldöntendő kérdésemből álló minta eltérő jelöltséget mutat a két korpusz között. Összesen 35 eldöntendő kérdés jelölt a

párhuzamos, és 78 a referenciakorpuszban. Ez azt jelenti, hogy a párhuzamos korpuszban az 1200 nyelvi környezet megközelítőleg 3%-ában található meg az *-e* partikula, vagyis a kérdések csupán 3%-a jelölt. A referenciakorpuszban az 1200 kérdés kerekítve 7%-a jelölt. Ezen adatok a referenciakorpusz magasabb jelöltségét sugallják. További elemzések azonban finomítják ezt a képet.

A párhuzamos korpusz 227 *-e*-vel jelölhető, amíg a referenciakorpusz 168 jelölhető környezetet tartalmaz, vagyis az 1200 kérdés nagyjából 19%-a jelelheti meg az *-e* partikulát, amíg a referenciakorpuszban a jelölhető kérdések aránya alacsonyabb, kereken 14%. Vagyis a párhuzamos korpuszban több lehetőség adódott az *-e* partikula használatára.

Annak ellenére, hogy a párhuzamos korpuszban több szövegekörnyezet használhatta volna a partikulát, a jelölhető környezetek csupán 15%-a jelölt. Ezzel ellentétben a referenciakorpusz a jelölhető kérdőmondatok 46%-át jelölte. Az adatok fényében a nem fordított szövegek kifejezettebb tendenciát tanúsítanak az eldöntendő kérdések jelölésére az *-e* partikula segítségével, mint a fordított szövegek. A nem jelölt környezetek megközelítőleg 16%-a származik jelölhető kérdésekből, ellenben a referenciakorpusz kerekítve 8%-ával.

A 6. táblázat a két korpusz eltérő mennyiségű jelölt és jelölhető környezeteinek számán elvégzett t-próba eredményét mutatja.

6. táblázat *A főmondati -e partikula gyakoriságának t-próbája a két korpusz között ($p \leq 0,05$)*

	<i>t érték</i>	<i>p érték</i>
Jelölt környezetek	-1,512	0,149
Jelölhető környezetek	-1,295	0,209

A 6. táblázat adatai szerint a jelölt és jelölhető kérdések arányának különbsége a két korpusz között nem szignifikáns.

A 7. táblázat a két korpusz eltérő mennyiségű jelölt és jelölhető környezeteinek számán elvégzett t-próba eredményét mutatja.

7. táblázat: *A főmondati eldöntendő kérdések jelöltsége a két korpusz között ($p \leq 0,05$)*

	<i>t érték</i>	<i>p érték</i>
Eldöntendő kérdések jelöltsége	-1,586	0,127

A különbség nem szignifikáns a két korpuszból kivont minták jelöltsége között.

6. Következtetések

A jelen tanulmány az *-e* partikula főmondati használatán keresztül kutatta az explicitációt fordított magyar szövegekben. Az előzetes feltételezésekkel ellentétben az *-e* a vizsgált korpuszokban nem gyakoribb sem a fordított korpuszban, sem a fordított szövegekből kivont eldöntendő kérdések mintájában. A párhuzamos korpuszban az *-e* normalizált gyakorisága 7,44, a referenciakorpuszban 10,90. Mivel az *-e* gyakoribb nem fordított szövegekben, az első hipotézist nem igazolják az eredmények. A párhuzamos korpuszban a jelölhető főmondati kérdések 15,42%-a, a referenciakorpuszban 46,43%-a tartalmazza az *-e* partikulát, nem igazolva a második hipotézist. Az *-e* partikula eloszlása a főmondati és alárendelt kérdésekben viszont a két korpuszban közel azonos.

Az eredmények arra mutatnak, hogy a dolgozat korpuszaiban az *-e* használatában nem jelentkezik az explicitáció mint a fordított szövegek explicit nyelvhasználatot preferáló tendenciája. A partikula alacsonyabb gyakorisága és az eldöntendő kérdések ritkább jelöltsége a párhuzamos korpuszban arra utal, hogy az *-e* inkább az egyedi elemek várható mintázatát mutatja. Az egyedi elemek hipotézise (Tirkkonen-Conditt 2004) a célnyelvre jellemző, az adott nyelvpárban egyedinek minősülő elemek alacsonyabb gyakoriságát mondja ki fordított szövegekben. Az eredmények tehát ugyan nem kötötték az *-e* partikulát az explicitáció univerzáléjához, releváns kutatási irányt jelölnek ki további kutatások számára.

Az *-e* gyakorisága nem tér el szignifikánsan az elemzett fordított és nem fordított szövegekben, sem a normalizált gyakoriság, sem a kérdések jelöltségének tekintetében. Ennek ellenére a jelöltség, vagyis a gyakoriság környezetfüggő értelmezése, hasznosnak bizonyult az *-e* mintázatának leírásában, megvilágítva az *-e* gyakoriságában mért különbség fő okát: a fordítások a nem fordított szövegekkel ellentétben ritkábban jelenítik meg az elemet az erre alkalmas adó főmondati környezetekben. Ennek segítségével a pusztán gyakorisági érték és az eldöntendő kérdések mintájának egészében mért gyakoriság jobban értelmezhetővé válik. Az *-e* megjelenésére lehetőséget adó környezetek azonosításával kiküszöbölhető annak esélye, hogy a szövegek nyelvtani és pragmatikai tulajdonságai okozhatják az *-e* gyakoriságának különbségét. Ezek kontrollálásával egyértelművé vált, hogy a fordított szövegekben mért alacsonyabb gyakoriság nem a jelölhető környezetek alacsonyabb számával, hanem ritkább jelöltségével magyarázható. Ez az eredmény összességében nem csak az explicitációra épülő kutatási hipotéziseket utasítja el, hanem kijelöli az *-e* fordítási használatának lehetséges értelmezési keretét is: az *-e* az eredmények alapján támogatja az egyedi elemek hipotézisét az angol–magyar fordítási irányban. Ennek bizonyításához azonban további kutatás szükséges. Különös figyelmet érdemel az egyedi elemek és az explicitáció hipotézisének együttes kutatása, mivel empirikus adatok arra utalnak, e nyelvi tendenciák felülírhatják egymást (l. Denver 2009).

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus linguistics and translation studies: implications and applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E., Sinclair, J. (eds) *Text and technology: In honour of John Sinclair*. Philadelphia: John Benjamins. 233–250.
- Becher, V. 2010. Abandoning the notion of “translation-inherent” explicitation: Against a dogma of translation studies. *Across Languages and Cultures* Vol. 11. No. 1. 1–28.
- Becher, V. 2011. When and why do translators add connectives? A corpus-based study. *Target* Vol. 23. No. 1. 26–47.
- Blum-Kulka, S. 1986/2000. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: Venuti, L. (ed.) *The translation studies reader*. London: Routledge. 298–313.
- Denver, L. 2009. Unique items in translations. In: Göpferich, S., Jakobsen, A.L., Mees, I.M. (eds) *Behind the mind. Methods, models and results in translation process research*. Copenhagen: Samfundslitteratur. 125–147.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and explicitation in the translation process*. Amsterdam: John Benjamins.
- Gyuris B. 2016. A magyar nyelv tagadószós eldöntendő kérdő mondatainak jelentéséhez. *Jelentés és Nyelvhasználat* Vol. 3. 169–190.
- Gyuris B. 2017. New perspectives on bias in polar questions: A study of Hungarian -e. *International Review of Pragmatics* Vol. 9. No. 1. 1–50.
- Heltai P. 2005. Explicitation, redundancy, ellipsis and translation. In: Károly, K., Fóris, Á. (eds) *New trends in translation studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45–74.
- Heltai P., Juhász G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban. *Fordítástudomány* 2. évf. 4. szám 46–62.
- Klaudy K. 1996. Back-translation as a tool for detecting explicitation strategies in translation. In: Klaudy K., Lambert, J., Sohár A. (szerk.) *Translation studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 99–114.
- Klaudy K. 2001/2007. Az aszimmetria hipotézis. In: Klaudy K. (szerk.) *Nyelv és fordítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 177–184.
- Klaudy K. 2008. Explicitation. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge encyclopedia of translation studies*. London: Routledge. 104–108.
- Klaudy K., Károly, K. 2005. Implication in translation: Empirical evidence for operational asymmetry in translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 1. 13–28.
- Kugler N. 2000. A partikula. In: Keszler B. (ed.) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 275–281.
- Olohan, M., Baker, M. 2000. Reporting that in translated English: Evidence for subconscious processes of explicitation? *Across Languages and Cultures* Vol. 1. No. 2. 141–158.
- Överås, L. 1998. In search of the third code: An investigation of norms in literary Translation. *Meta* Vol. 43. No. 4. 557–570.
- Pápai V. 2004. Explicitation: A universal of translated text? In: Mauranen, A., Kujamäki, P. (eds) *Translation universals: Do they exist?* Amsterdam: John Benjamins. 143–164.
- Puurtinen, T. 2004. Explicitation of clausal relations: A corpus-based analysis of clause connectives in translated and non-translated Finnish children’s literature. In: Mauranen, A., Kujamäki, P. (eds) *Translation universals: Do they exist?* Amsterdam: John Benjamins. 165–176.
- Schirm A. 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. Letölthető: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf

- Séguinot, C. 1988. Pragmatics and the explicitation hypothesis. *TTR: traduction, terminologie, rédaction* Vol. 1. No. 2. 106–113.
- Tirkkonen-Condit, S. 2004. Unique items – over- or under-represented in translated language? In: Mauranen, A., Kujamäki, P. (eds) *Translation universals: Do they exist?* Amsterdam: John Benjamins. 177–184.
- Zufferey, S., Cartoni, B. 2014. A multifactorial analysis of explicitation in translation. *Target* Vol. 26. No. 3. 361–384.

Függelék

A párhuzamos korpusz szövegei

1. Cashore, K. 2012. *Bitterblue*. New York: Dial.
- Cashore, K. 2014. *Keserkék*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
2. Clare, C. 2009. *City of Bones – Mortal Instruments*. New York: McElderry.
- Clare, C. 2009. *Csontváros*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
3. Harris, J. 2008. *Runemarks*. New York: Knopf.
- Harris, J. 2009. *Rúnajelek*. Budapest: Ulpius-ház.
4. Cashore, K. 2009. *Fire*. New York: Dial.
- Cashore, K. 2011. *Zsarát*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
5. Cashore, K. 2008. *Graceling*. Boston: Harcourt.
- Cashore, K. 2010. *A garabonc*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
6. Bray, L. 2006. *Rebel Angels*. New York: Simon & Schuster.
- Bray, L. 2009. *Lázadó angyalok*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
7. Bond, G. 2014. *Girl on a wire*. New York: Skyscape.
- Bond, G. 2015. *Lány a kötélén*. Budapest: Athenaeum
8. Westerfeld, S. 2005. *Uglies*. New York: Simon Pulse.
- Westerfeld, S. 2007. *Csúfok*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
9. Stiefvater, M. 2009. *Shiver*. New York: Scholastic.
- Stiefvater, M. 2009. *Shiver – Borzongás*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
10. Gray, C. 2008. *Evernight*. New York: Harper Collins.
- Gray, C. 2009. *Örökjé*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
11. Diamand, E. 2008. *Reavers' Ransom*. Frome: Chicken House.
- Diamand, E. 2009. *Kalózkodás nyomában*. Budapest: Agave Könyvek.
12. Day George, J. 2009. *Princess of the Midnight Ball*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Day George, J. 2011. *Éjféli bál*. Szeged: Könyvmolyképző.

A referenciakorpusz szövegei

1. Závada Pál 2002. *Milota*. Budapest: Magvető.
2. Rakovszky Zsuzsa 2002. *A kígyó árnyéka*. Budapest: Magvető.
3. Böszörményi Gyula 2006. *Gergő és az álomfogók*. Szeged: Könyvmolyképző.
4. Spiró György 2009. *Feleségverseny*. Budapest: Magvető.
5. Spirit Bliss 2010. *Árnyékvilág*. Szeged: Könyvmolyképző.
6. Virág Emília 2016. *Sárkánycsalogató*. Budapest: Athenaeum.
7. Závada Pál 2008. *Idegen testünk*. Budapest: Magvető.
8. Böszörményi Gyula 2009. *3... 2... 1...* Szeged: Könyvmolyképző.
9. Parti Nagy Lajos 2000. *Hősöm tere*. Budapest: Magvető.
10. Zakály Viktória 2012. *Szívrítmuszavar*. Szeged: Könyvmolyképző.
11. Esterházy Péter 2008. *Semmi művészet*. Budapest: Magvető.
12. Bene Viki 2006. *Eszterlánc*. Budapest: Európa.